

N. CSÁSZI ILDIKÓ

A zoboralji helynevek jellemzői

ILDIKÓ N. CSÁSZI

THE CHARACTERISTICS OF THE ZOBORALJA PLACE NAMES

811.511.141`373.21

81`373.21: 811.511.141

811.511.141`271

81`271: 811.511.141

Onomastics. Toponyms. Zobor region. Folk names. Official names. Names of towns and villages. Microtoponyms.

1. A helynevek általános jellemzői

A helynevek nyelvünk lexikai egységei, főbb szófaji kategóriáinkon belül a tulajdonnevek alcsoportjába tartoznak. A tulajdonnevek jelentős részét, ezen belül különösen a helyneveket, bizonyos alaki sajátosságaikról ismerjük föl. Ezek a névformások (jellemző szőelemek, utótagok, képzők, jelek) nemcsak segítenek a felismerésben, hanem az ember mintájukra alkothat új neveket. A helynevek rendszerszerű formánsai elsősorban a földrajzi köznevek (*hegy, patak, út* stb., illetve ezek bármely nyelvi megfelelői). A földrajzi köznevek nyelvi univerzálék, minden nyelv helynévrendszérének alapját, központi részét alkotják. Egyrészes nevekként vagy többrészes helynevek alaptagjaként a legnagyobb információs értéket hordozzák: az adott név denotátumát nem ismerők számára a név jelöltjét illetően eligazítást adnak. A *Kövecses-dűlőt* ez alapján ismerjük fel megművelt határrésznek, a *Bocega-patakot* szintén ennek alapján gondoljuk kisebb méretű folyóvíznek akkor is, ha soha nem jártunk azokon a területeken, amelyekről ezek a nevek származnak. Minden helynév létrejöttében két tényező jut szerephez: az ember és a táj. Az emberek hozzák létre őket, ebben kifejeződik nyelvük, műveltségük, társadalmi-gazdasági fejlettségük, lélektani sajátosságuk. A tájrészek felől közelítve pedig a táj természeti, földrajzi jellege, szembetűnő sajátossága, az emberek életében betöltött szerepe határozzák meg a születendő neveket.

A névtudomány képviselői a földrajzi köznévfogalmát nem teljesen azonos módon értelmezik (vö. Benkő 1947, 51; Inczeffi 1973; Kázmér 1957, 6; Markó 1981; Pesti 1970). A földrajzi köznevek kérdéskörével Balogh Lajos megállapítása szerint „mind a nyelvészeti, mind a térképészeti szakirodalom meglehetősen keveset foglalkozott” (Balogh 1997, 36). Ennek egyik oka lehet, hogy a szakkifejezés tartalmát nem sikerült tisztázni egészen a legutóbbi időkig. A 20. század második felében megindult, valamennyi hazai településre kiterjedő földrajzinévgyűjtés és -kiadás nagy mennyiségben tárt fel olyan községi névelemeket, amelyek megítélése körül viták voltak. Elég csak néhány megyei kötetbe belelapoznunk, s láthatjuk, hogy né-

hányan igen szűken értelmezték ezt a kérdéskört, s csak a hagyományos értelemben vett földrajzi közneveket gyűjtötték össze (Markó Imre Lehel), míg mások az ember alkotta létesítményeket is idesorolták (Varga Mária).

Balogh Lajos a kérdéskör tisztázására az előbb említett tanulmányában a földrajzi nevekben előforduló közsői elemeket szemantikai alapon három kategóriába sorolja:

1. hagyományos értelemben vett földrajzi köznevek (*hegy, völgy, erdő, rét, dűlő, patak* stb.);
2. alapjelentésben nem topográfiai jellegű, de összetételi tagként azzá váló létesítménynevek (*kút, híd, kert, udvar, malom, kereszt* stb.);
3. viszonyító elemek a névszerkezetben (*kis, nagy, belső, külső, alsó, felső, régi, új* stb.). Balogh Lajos szerint ez utóbbiak nem tartoznak a földrajzi köznevek kategóriájába.

Hoffmann István szerint a második csoportba tartozó (*állomás, gyár, kocsmá, szobor*) közszavak – bár kétségtelenül van 'hely' jelentésük, mivel tájékozódásra lokális kötöttségük révén felhasználhatók – központi jelentésstartalmuk alapján inkább más típusú szavakkal tartoznak egy jelentésmezőbe, nem a földrajzi köznevekkel (Hoffmann 2000, 68). A helynév fogalomköre mégis ezekkel a megnevezési körökkel bővül, így az újabb helynév-tipológiák már ezeknek a helyneveknek csoportosítását is tartalmazzák. A névviselő objektumok és a földrajzi köznevek eltérő értelmezése következtében napjainkig nem egységes a helynévfajták főbb kategóriáinak elhatárolása a magyar névtani irodalomban.

2. A történeti nevek jelentősége

A helynevek iránti érdeklődés a 19. század első évtizedeitől nyomon követhető. Legelőször Virág Benedek 1804. július 30-i Kazinczy Ferenchez intézett levelében mutat érdeklődést a helynevek gyűjtése iránt. A *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségében is felébredt az érdeklődés a helynevek iránt (1819), mikor egy Arad vármegyei cikkben a régiségek között néhány halom nevét felsorolta a szerző. A szerkesztő lapalji jegyzetben fejezte ki azt a kívánságát, milyen fontos lenne a vármegye valamennyi halmát valamilyen rendben felsorolni.

A Magyar Tudós Társaság (Akadémia) 1837-ben nyelvtudományi pályátételt írt ki hely- és családnevek megfejtésére, ezzel a helynevek tudományos értékét nemzetközi viszonylatban is úttörő módon felismerte. Igaz, a pályázatnak nem volt tudományos értelemben sikere, de minden bizonnyal hatással volt Galgóczi Gábor 1848-ban íródott *Magyar nyelvtan* című munkájára. Ez az első olyan grammatikánk, amelyben a tulajdonnevek között elkülönített helynévcsoportokat találunk: 1. megyék; 2. városok, helységek, puszták, várak; 3. hegyek; 4. folyók, tavak; 5. dűlők, szántóföldek, szőlőterületek, erdők, egyes határrészek, kaszálók, legelők, laposok, dombok, barlangok és másfajta hegyek nevei. A helynévkutatás szempontjából kettős jelentősége van az említett műnek. Galgóczi hangsúlyozta elsőként az egész országra kiterjedő helynévgyűjtés fontosságát, másrészt rámutatott a helyneveknek a magyar nyelvtudományban betöltött szerepére, nyelvtörténeti forrásértékükre. Az *Új Magyar Múzeum* munkatársai felismerték, hogy a helynévkutatásban nyelvtörténeti szempontokat kell alkalmazni. Révész Imre (1853) szerint a helynevek magyarzatai alig-

ha képzelhetők el más vidékekről származó összehasonlító anyag nélkül, sőt rámutatott arra, hogy a helynévmagyarázatokban a rokon nyelvek és a hazánkban lakó más népek helyneveinek egybevetése, összehasonlítása szükséges. Ez a megállapítás a tudományos igényű magyar helynévkutatás kezdetéről tanúskodik. A gyakorlati megvalósulás módszereinek kidolgozása a Békés megyei Szabó Károly nevéhez fűződik, aki a gyűjtések települési egységenkénti elvégzését szorgalmazta, fontosnak tartotta a gyűjtők helyszíni tájékozottságát és a lakossággal kialakított bensőséges kapcsolatát, illetve a teljes, válogatás nélküli helynévanyag összegyűjtését és magyarázatát.

A tudományos kutatás nagy anyaghoz Pesty Frigyes országos helynévgyűjtése (1864–65) révén jutott. A temesvári születésű tisztviselő felismerte, hogy a helynevek a nyelvi hagyományokat leginkább őrző rétegéhez tartoznak, és korának egyik legkomolyabb hírlapjában, a *Magyar Sajtó*ban szorgalmazta a helynevek gyűjtését és vizsgálatát. A szabadságharc leverése utáni politikai megtorlások következményeként figyelemre méltó megjegyzéseket tesz közzé: „A temesi bánóság hajdan tisztán magyar voltát bebizonyíthatnók még akkor is, ha valamennyi történeti följegyzés, ha minden erről szóló oklevél ki is veszett volna – a helynevekből” (Pesty 1857). Az országos méretű helynévgyűjtést hivatalos kérés formájában indította el, hogy a helytartótanács hatósági munkaként rendelje el a helynévgyűjtést. A kérést kedvezően véleményezte az Akadémia és az Erdélyi Múzeum Egyesület, így Pesty hivatalos segítséget kapott a helytartótanáctól. A hatalmas helynévanyagot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi ma 68 vaskos kötetben és mikrofilmen. A hatalmas anyag ellenére találunk olyan községeket, amelyek névanyaga meglehetősen hiányos, alig néhány helynevet tartalmaz az irat. Mindezek ellenére kettős értéke van ennek a helynévgyűjteménynek: 1. az akkori országnak szinkron (azon korbeli, egy időben összegyűjtött) helynévanyagát tartalmazza; 2. az azóta eltelt csaknem 150 év után diakronikus (történeti) helynévkinccsé vált. A későbbi helynévgyűjtések hívónévként támaszkodhatnak Pesty munkájára (vö. Szabó T. 1988, 13–48).

A 19. század második felében a többszöri úrbérrendezések után az egyes települések birtokainak tagosítására is sor került, ennek kapcsán két térképet is kiadtak (1870–80-as években), amelyeken rögzítették a település ó és új állományát, feltüntetve rajtuk a határrészek elnevezéseit. A 20. század elején pedig több úrbéri földet (legelőket, irtásokat) osztottak ki, melyeket szintén térképeken rögzítettek. Nyitra-vidéken ezeket az 1903–1905-ös térképeket használták fel a rendszerváltás után a kárpótlások idején.

A tájegység történeti névanyagát korábban két tanulmányban is vizsgáltam. Mindkét vizsgálatból egyértelműen kiderül, hogy a történeti névanyag egységes képet mutat. A motiváció azonos, akár magyar, akár szlovák névről van szó. A terület névadási szokását az jellemezte, hogy főként a természet kínálta elnevezéseket a társadalmi közösség elfogadta, identifikációként használta, névkinccsév tette. A hegymegi falvakban (Béd, Menyhe, Szalakusz) az emberhez, társadalomhoz kapcsolódó lexémák kevésbé jelennek meg az elnevezésekben, ebből is érezhető a hegyi, hegykörnyéki emberek természetszeretete és -tisztelete. Ezekben a történeti nevekben számos valódi tájszó névkövéletként maradt fenn: *Cserge*, *Czéczés*, *Csiva-part*, *Geresztény*, vagyis a nyelvhasználatból a tájnyelvi jelentés kikopott (vö. N. Császi 1999a, 186–191).

A vízmező falvakban (Vicsápapáti, Egerszeg) vizsgált történeti nevek között a -földek utótag nélküli, ellipszissel alakult népi nevek sorozatára figyelhetünk föl az 1876-os nyitraegerszegi térképen: *Szöllők megetti, Középső hosszúk* stb. Nyitraapáti térképen is a népi névhasználatot bizonyítják a következő nevek: *Ritek, Csecskek, Kert megetti, Csetertek, Lapóssak, Lajosfalva feli út* (vö. N. Császi 1999b, 113–116).

Bár egy-egy esetben előfordulnak mesterségesnek tűnő, hivatalos jellegű nevek, mégsem ezek dominálnak a történeti névanyagban, sőt helyenként éppen ellenkezőleg, inkább a nyelvjárásiasság a jellemző, mintha az a törekvés jellemezné a lejegyző mérnököt, hogy a népi alakban előforduló nevet akarta volna megörökíteni a térképeken. A köztudatban nem alakult ki, hogy a nép- vagy a köznyelvi alakokat jegezzék le: *Jelenka bukor, Felvégi kertmező dülő, Tótok dűleje, Pap rittyé, Gát allya, Partyika alatt, Prészokallai*. A zoboraljai történeti nevek helyesírásának kérdéseivel Török Tamás foglalkozott (Török 2002a, 24–35). A lejegyző mérnök a Nyitra melletti Tormos községben (ma Chrenova városrész Nyitra városában) szinte kizárólag szlovák neveket rögzített a térképen, ezzel is jelezve a többségi névhasználatot.

3. A népi és hivatalos nevek

Az önelvű névtudomány megszületésétől kezdve terminológiai zűrzavar figyelhető meg az egyes névtípusok megnevezésében, mivel a kutatók nem tettek különbséget a név keletkezésének és használatának síkja között. Azonosították a természetes neveket a közösségiekkel, a mesterségeseket a hivatalossal. Hivatalos neveink közül számtalan példát idézhetünk, amelyet eredete alapján a természetes nevekhez sorolnánk (*Templom sora, Csitári út*), ugyanakkor nem minden mesterséges név válik hivatalossá (ide tartoznak – Kázmér Miklós *terminus technicus*-át használva – a fiktív nevek, az egyszeri, alkalmi meghatározások, körülírások és a nem jogi személyektől származó nevek). Ugyancsak Kázmér alkotta meg a „hivatalos név” műszót (vö. Kázmér 1957, 67–70), a belterületi nevek részletes tipológiájának megalkotásakor Inczeffi bevezeti az „emlékeztető nevet” (Inczeffi 1966, 69). Kálmán Béla viszont a mesterséges névadás cím alatt csak a hatósági alkotású neveket tárgyalja (Kálmán 1967, 182–184).

A hivatalos nevek közül azokat a neveket, amelyek reális kapcsolatban vannak a tájjal, motivált neveknak nevezzük. A motiválatlanok esetében megszakad a kapcsolat az objektum és a név között, illetve az ember jelenti ezt az összeköttetést azzal, hogy a táj sajátosságaitól független nevet alkalmazza az objektumra (Mező 1982, 28–34). Mező András a név keletkezésének (természetes, mesterséges) és a használatának (népi v. közösségi, hivatalos) síkjainak együttes alkalmazásával bevezeti az új fogalmat, a földrajzi nevek névélettani helyzetét, s a név keletkezése és használata által együttesen meghatározott helyzet alapján nyolc különböző csoportot hoz létre (Mező 1982, 40–42). A szemléltetett példákat Zoboralja helyneveiből válogattam.

1. Természetes keletkezésű népi név: *Hosszú-rétek, Topolyafa* stb.
2. Mesterséges keletkezésű, a természetes névadásban újraalkotott név: *Apáti, Ady utca* stb.
3. Mesterséges keletkezésű, a természetesek közé befogadott név: *Bédi-peres, Boldi-malom*.

4. Mesterségesen adott hivatalos név: *Farma Bodok, Jesenského ulica*.
5. Természetes keletkezésű, a mesterséges névadásban újraalkotott név: *Gur-gov, Bocegaĵ*.
6. Természetes keletkezésű, a mesterségesek közé befogadott név: *Zobor, Haranča, Galagoš*
7. Mesterséges alkotású hivatalos név újraalkotása újabb hivatalos névvé: *Gfmes > čs. Dýmeš, Gymeš > Jelenec*
8. Községi nevek változásai a régiségben: *Sindelyes-kút > Sindelka, Hóták > Gazdák rétjei, Csergető-dűlő > Vágás alatt*.

A rendszeren kívül maradnak a kihalt nevek: *Geresztény, Gribi*; valamint a fiktív nevek: *Diely pri veľkych pasienkach a pri cerinách*, tudjuk, hogy sohasem használják.

A határon túli területeken a hivatalos névadás tudatos beavatkozás a névkultúrába, amellyel az uralkodó államnyelv meghatározta egynyelvűséget hirdetik, „cuius regio, eius nomen” ’akié a föld, azé a név’, vagyis a névadás és névhasználat kizárólagossága (vö. Kiss 1992, 129–135). Zsigmond Győző az „elidegenedett helynevek” három típusát különbözteti meg (Zsigmond 1991, 54–57): 1. „félresikerült fordítás” (*Geszte > Hostova*) [A fordítók nem az eredeti etimológiát fordították le, hanem a névben felismert közszo vagy annak egy asszociációja vált a fordítás alapjává.]; 2. hangzásbeli rokonság, a természetes név utánzása (*Csücskők > Čačky, Hanyiszó > Hanisovo*); 3. nincs kapcsolat a természetes név és mesterséges név között (*Nyárok > Horný háj, Tóban innen > Pred riekou*).

Zoboralja több mint 80 éve nem tartozik az anyaországhoz, az azóta megjelent térképek főként szlovák nyelvűek. Ezzel azt a látszatot keltik, mintha a területen élő népesség kicserélődött volna, vagy a lakosság teljes asszimilációját előrevetítve a nyelvcsere folyamata már lezajlott volna. Ezekon a térképeken a korábbi kataszteri nevek tükörfordításban, illetve részfordításban jelennek meg. Néhány esetben azonban a szlovák elnevezés teljesen új motiváción alapul. A névváltozások kérdéskörét, a nyelvi kontrasztivitást Török Tamás vizsgálta (Török 2002b, 190–194).

4. A településnevek rendszere

A történeti helynévkutatások alapján megállapítható, hogy az Árpád-kori helynevek kitüntetett jelentőségük van, ugyanis a névrendszertani tényezőkből kiténik, hogy az akkor létrejött helynévállománynak mai helynévrendszerünk szempontjából is meghatározó szerepe van (Benkő 1996; Kiss 1996).

Vizsgált területemen, Zoboralján 15 mai és 7 egykori településnév elemzését végzem el jelentéstani és alaktani szempontból (vö. N. Császi 2003, 52–57). A Zoboraljához tartozó települések néhány kivételével honfoglalás koriak. A Nyitra és Zsitva közötti csekély számú szláv telep mellett (Babindal, Velcsic, Szelezsény, Csitár, Gerencsér) a 12. század előtt magyar telepek jöttek létre (Fügedi 1938, 296). A Zobor alá a határovezethez tartozó gypű védelmére székelyeket telepítettek be (Ethey 1936, 8–10). Honfoglalás kori magyar lovas sírt tártak föl a ma Nyitrához tartozó Molnoson 1916-ban (Točik 1968).

„A Kárpát-medence IX. és XI–XIII. századi helységneveinek összehasonlító vizsgálata egyértelműen bizonyítja, hogy a 895–900 között beköltözött magyarság egy esetben sem vette át korábban itt létező falvak várak és városok nevét, s a honfog-

lalás a helységneveket illetően »tabula rasa«-t teremtett. A régi lakhelye közelében maradt szláv lakosság és elszórt avar kori onogur–bolgár maradvány népség csak vízneveket mentett át a IX. századból, amelyek másodlagosan falunévvé is válhattak azokon a helyeken, ahol a terület ura településhelyet jelölt ki a köznépnek” (Györffy 1990, 327). A néhány egykori településnév határnévvé válásával sikeresen lokalizálható a forráskiadványokban (Györffy 1998, 4. köt.) eddig csak körvonalazott Árpád-kori település. *Kernye*, *Kovácsi* dülőnevek Alsóbodokon, illetve Kolonban, *Malánta* külterületi lakott helyként található meg Gerencsér határában; *Gethfalu* (Fényes 1851: **Gedfalu* vagy *Getfalu*; Pesty 1864: **Geth falu*; 1903-as kataszteri térképadat: **Gehtfalu puszta*) pedig a lakosság kicserélődése után más birtokviszonyt (Baráti) nevezett meg a névadásban.

A településnevek funkciója a megnevezés. A helyi névhasználatban főleg az egyrészes neveket említik: *Csitár*, *Bodok*, *Gerencsér*, *Egerszeg*, *Lédec*, míg a települések többsége a történeti forrásokban a 18. századtól és Kiss Lajos etimológiai szótárában is megkülönböztető előtaggal szerepelnek. Arra is találunk példát, hogy településeket összevontak, s így váltak kétrészes nevekké. Pl. *Vicsápapáti* esetében *Nyitra* és *Nyitraapáti* települések összevonásakor a két alaptag maradt meg a névben, a hovatarozást jelölő *Nyitra-* előtag eltűnt.

A megkülönböztető névrész településnevekben a hovatarozást jelöli: *Barslédec*, *Nyitrageszte*, *Nyitragerencsér*; vagy a fekvésre utalnak: *Alsóbodok*, *Alsócsitár*. Mindkét név esetében tőlük északnyugatra található *Felső-* előtagú helynevekkel korrelálnak. *Alsómalánta*, *Felsőmalánta*: a nevek egyetlen település névdifferenciálódásával jöttek létre, nemcsak észak-dél megkülönböztetését érzékeltetik a jelzők, hanem a tengerszint feletti magasságot is. Az előtag ’elnéptelenedett, üres hely’ jelentésű: *Puszt-Gímes*, *Puszt-Kolon*. Ezek a települések később más helyen újratelepültek, ezért kapták az egykori helyen jelölt objektumnál a *puszta-* előtagot.

Korai helynévadásunkra jellemző volt az ómagyar korban a pusztaszemélynevekből keletkezett településnév. A zoboralji településnevek eredetüket tekintve legnagyobb százalékban (közel 50%) személynévi lexémákból épülnek föl: *Bodok*, *Béd*, *Gethfalu*, *Kernye*, *Kolon*, *Lajosfalu*, *Malánta*, *Menyhe*, *Szalakusz*, *Zsére* (vö. Kiss 1988). A legősibb és legjellegzetesebb magyar helységnevtípus a pusztaszemélynévből keletkezett helynév. A pusztaszemélyneves helynévtípus már a magyar honfoglalás előtt is eleven volt. Erre bizonyíték a Bíborbanszületett Konstantintól 950 táján feljegyzett *Levedia*, amely a legrégebbi ismert magyar vezér, *Levedi* szállásterületét jelölte, amelyet az írott változatban a görög *-ia* országnév végződéssel láttak el (Kiss 1996, 968). A személynév viselője az adott terület egykori ura, tulajdonosa, tisztségviselője vagy valamely más szempontból nevezetes lakója lehetett. Ez a névadási szokás a nomád életmódra jellemző, amikor a személy keresése, megtalálása könnyebb volt, mint a területé, tehát az ember, a tulajdonos nevét azonosították ilyenkor a hellyel (Hajdú 1994, 58). A 9–10. században a Kárpát-medencében más nomád nép nem élt a magyarokon kívül, így a személynevekből keletkezett helységnevet (*Buda*, *Gyula*, *Pozsony*, *Tas*, *Veszprém*) csak magyar lehetett, függetlenül a személynév nyelvi eredetéről. A magyarság szomszédságában élő népeknél (szlávoknál, németeknél, románoknál ez a névadási forma teljesen ismeretlen volt (Kiss 1996, 968).

A természetre utaló közszavak találhatóak: *Gímes* ’gímszarvasban bővelkedő hely’, *Geszte* ’a gyümölcs fás héja képzővel ellátva’, *Egerszeg* ’égerfákkal benőtt

szöglet'. A területen a két legjellemzőbb természeti környezetre utaló közszó vált a névadás alapjává. A településnevek forrásait vizsgálva kiderül, hogy *Gímes* már a területről legkorábban fennmaradt történeti adatok között megtalálható (1113: *Gimes* [Fejérpataky 1892, 60; CDES. 1:67]; 1226: *Gumes* [CDES. 1:236–237]; 1232: *Guymes* [CDES. 1:280]; 1253: *Gymus* [CDES. 2:294–295]; 1295: *Inferior, Superior Ghymes*; 1350: *Guemes*, 1386: *Gymes Maior et Minor, Kisgymes, Felgymes* [VSOS. 1:518]; 1808: m. *Gímes*, szlk. *Gýmeš* [Lipszky]; 1851: *Ghimes* [*Ghymes*] [Fényes 1851, 2:48]; 1854: *Ghymes*, 1860: *Gímes* [kataszteri térképek]; 1864: *Ghymes* [Pesty 1864, 199–201]; 1926: *Ghymes*, čs. *Dýmeš* [Hnt. 1926]; 1948–: *Jelenec* [Majtán 1972, 200]). A források tanúsága szerint a falu a nyitrai várnépeké volt, nem egy személy tulajdonlásához kötődött, ezért válhatott a területre jellemző vadfajta a névadás alapjává. A település nevét a helybeliek a gímszarvas nevéből származtatják, mivel ezen a vidéken sok ilyen állat élt. A terület földesurai is szerettek vadászni, ezért a gyérülő vadállományt vadaskertekbeni tenyésztéssel is növelték. Kiss Lajos szerint is a m. *gím* 'nöstény szarvas, őz, dámvad rőt vad' -s képzős származéka, s olyan helyre utal, ahol sok a gím. Az 1948. október 1-jén hatósági úton megállapított szlk. *Jelenec* a korábbi név tükörfordítása (vö. Kiss 1988, 1:515). A község első írásos említése 1113-ból származik, s a zobori bencés kolostor birtokösszeírása szerint a falu a nyitrai várnépeké volt, akiket II. Endre 1232-ben az udvarnokok közé helyezett, s akiknek 2 kepe tizedet kellett fizetniük az esztergomi egyháznak. 1253-ban IV. Béla a Hunt-Pázmány nemzetség Ivánka fiának, Andrásnak adományozta, amiért megmentette életét a tatárok elleni csatában (vö. Györffy 1998, 4:391–393).

A *Geszte* helynév első ismert magyarázata Tagányi Károly történésztől származik: az ószláv *gusztu* 'sűrűség, erdő' szóból (vö. Fehér 1997, 8). Jan Stanislav etimológiai fejtegetése is bizonytalan, talán a *Gest* 'vendég' szóból ered, s arra utal, hogy a községben más vidékről idevándorolt telepések éltek (Stanislav 1948, 2:191) (1232: *Guesta* [CDES. 2:280]; 1274: *Guezte* [HazaiOkm. 8:159]; 1280: *Gezte* [HazaiOkm. 8:206]; 1311: *Guztte* [RDES. 1:377–378]; 1325: *Guezte* [DI. 50–52]; 1773: *Gesztthe* [VSOS. 1:447]; 1808: m. *Gesztthe*, szlk. *Geszttha* [Lipszky]; 1851: *Gesztthe* [Fényes 1851, 2:46]; 1859: *Gesztli határ* [kataszteri térkép]; 1864: *Gesztthe* [Pesty 1864, 1:195–196]; 1926: *Geszte*, čs. *Hostř* [Hnt. 1926]; 1948–: *Hostřová* [Majtán 1972, 142]).

Kiss Lajos szótára szerint *Nyitrageszte* és a Békés megyei *Geszt* község nevének etimológiája megegyezik: a *geszt* 'gyümölcs fás héja' fn. a helynévben -e képzővel bővült. A *Nyitra*-előtag hovatarozását jelöli. A mások által a szl. *Gost* (< *Gostimir*, *Gostidrag*) személynévből való származtatását nem tartja meggyőzőnek (vö. Kiss 1988, 1:513; 2:260). A település jelenlegi szlovák megnevezésében a Stanislav által megadott etimológiát fogadták el, s 1948-ban hatósági úton megállapított *Hostřová* (hostř = vendég) elnevezést kapta a község.

*Egerszeg*et először 1326-ban említik, s a nyitrai káptalan tulajdonához, később a nagyszombati uradalomhoz, illetve az esztergomi érsekséghez tartozott, vagyis mindvégig egyházi birtok volt (1326: *Egurzegh* [Vagner 1896, 387]; 1327: *Egurzegh* [DI. 2345]; 1334: *Egerszegh* [VSOS. 1:520]; 1808: *Egerszegh* [Lipszky]; 1851: *Egerszeg* [Fényes 1851, 1:297]; 1864: *Egerszeg* [Pesthy 1864, 1:146–147]; 1920:

Jagerseg [Majtán 1972, 175]; 1926: *Nyitraegerszeg* [Hnt. 1926]; 1948–: *Jelšovce*, magyarul *Egerszék* [VSOS. 1:520]).

Szintén a természeti környezetre utal a *Pográny* 'hegyvidéklakók' helynév, ezt igazolja a cseh *Pohořany* (többes számú) helynév is (1075: *Pagran* [CDES. 1:55]; 1113: *Pogran* [CDES. 1:67]; 1209, 1218: *Pagran* [CDES. 1:180]; 1251: *Pogran* [CDES. 2:256]; 1479: *Kyspogran*, *Nagypogran*; 1773: *Pogranicze* [VSOS. 2:413]; 1808: m. *Pográny*, szlk. *Pogranice* [Lipszky]; 1851: *Pográny* [Fényes 1851, 3:246]; 1864: *Pográny* [Pesty 1864, 2:123–124]; 1860, 1882, 1892: *Pográny* [kataszteri térképek]; 1926: *Pográny*, cs. *Pogranice* [Hnt. 1926]; 1948–: *Pohranice* [Majtán 1972, 326]). A település neve a *Nagytopolcsánytól* (*Topolčany*) északkeletre fekvő *Nádlány* (*Najdlíce*) 'völgylakók' helynévvel korrelál, s mindkettő magyar hangalakjának kialakulásában a két nyílt szótagos tendencia érvényesül (vö. Kiss 1988, 2:171, 357). Györffy György szerint Pográny neve (<*po Gran) összefügghet a Kniezsa (Kniezsa 1949, 27) által is lokalizálatlan *Garam* (*Gron*) helynévvel, melyet Pográny és Szöllős között sorolnak fel (vö. Györffy 1998, 4:390). A település a Zobor–Harancsa hegyvonulattól kissé távolabbra esik, de igen tagolt a felszíne. Ezt a jellegzetességét ragadták meg a névadáskor. A környező települések mikrotoponimáinak vizsgálata talán sikeresen lokalizálná az eddig ismeretlen *Garam* (*Gron*) helynevet. A jelentős bortermő vidék lakosai főként mezőgazdasággal foglalkoztak. Elterjedt volt a kosárfonás, erre utal a névanyagban a *Kasár-haraszt* helynév.

Birtokosra utal az *Apáti* < *Apathy* helynév (1389: *Apathy* [ZsigmOkl. 1:89]; 1773: *Nitra Apathy* [LexLoc. 146]; 1850: *Nyitra-Apáthi* [kataszteri térkép]; 1851: *Apáthi* [*Nyitra*] [Fényes 1851, 1:34]; 1864: *Nyitra-Apáthi* [Pesty 1864, 2:73–74.]; 1888: *Vicsápapáti* [Majtán 1972, 464]; 1898: *Vicsáp-Apáti* [Borovszky]; 1920: *Výčapy-Opatovce* [VSOS. 3:292]), és a zabori apátság birtokát jelöli, a m. *apát* 'apátság élén álló szerzetes főpap' fn. birtokjeles (-é), birtoklást kifejező *-i* képzős származéka. A település első írásos említése a 14. század végéről, az Árpád-kor utáni időből származik. Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* Nyitra vármegyei részében (4. köt.) *Apáti* település csak egy szerepel, de a Lipszky-adatokból (*Apáthi* [*Livina*]) és az 1926-os helynévtári adatból (*Apátlévna*) kiderül, hogy nem ez a település. A másik *Apáti* község kimaradt a Györffy-kötetből, pedig a *Zsigmondkori Oklevéltár* 1. kötetéből adathozható (vö. ZsigmOkl. 1:89). A 18. századbeli említéskor a többi környékbéli falvakhoz hasonlóan már megkülönböztető előtaggal szerepel.

Foglalkozásnevet őrzött meg a *Csitár* 'pajzsgyártók', s etimológiailag azonos a *Csatár* helynévvel (vö. Kiss 1988, 1:310, 334), Györffy György és Kiss Lajos szerint is a falut eredetileg királyi pajzsgyártók, csatárok lakták. A *Csitár* helynév szláv eredetű, a szb.–hv. *Štítari* (többes számú) és cseh *Štítary* (többes számú) helynevekkel azonos jelentésű (1113: *Sitar* [Fejérpataky 1892, 60–61]; CDES. 1:66–7]; 1246: *Chatar* [CDES. 2:158]; 1283: *Chithar* [Györffy 1998, 368]; 1291: *Csitar* [F. 6:175]; 1302: *Chithar*; 1773: *Csitar* [VSOS. 1:339]; 1808: m. *Csitár* [Lipszky]; 1851: *Csitár* [Fényes 1851, 1:221]; 1864: *Csittár* [Pesty 1964, 1:104–105]; 1879: *Csitár*, 1882: *Magyar Csitár* [kataszteri térképek]; 1926: *Alsócsitár*, cs. *Čitary* [Hnt. 1926]; 1948–: *Dolné Štítáre* [Majtán 1972, 408; VSOS. 1:339]).

Az *Alsó-* megkülönböztető előtag a Nagytapolcsánytól délnyugatra fekvő *Felsőcsitárral* van korrelációban.

A *Gerencsér* helynév arra utal, hogy a falut egykor királyi gerencsérek, fazekasok lakták. Az Árpád-kori, 1113-ból származó első említésű *Gerencsér* ~ *Gelencsér* hely-

nevek feltehetőleg még nem magyar, hanem szláv névadás eredményei. A Gerencsér helynév az ósszláv **гѣрньчарь* 'fazekas', illetve a **гѣрньць* 'kis fazék' származéka, a többes számú **Гѣрньчаре* 'fazekasok' átvétele. A *gelencsér* főként dunántúli tájszó a *gerencsérből* jött létre *r > l* elhasonulással (vö. TESz. 1:1042). A *Nyitra*-előtag a hovatarozásra utal (vö. Kiss 1988, 2:260).

Ugyancsak foglalkozásra utal a *Kovácsi* < *Koachy* birtoknév a 13–14. században szerepel a koloni *Gyanur* fiainak birtokai között (vö. Györffy 1998, 4:413). Az egykori településnév *Kolon* és *Gímes* határában maradt fenn dülönévben.

Gazdálkodásra utal *Lédec* neve. A név az ósszláv **lędo* 'irtványföld' tőből ered, a *Bars*-előtag az egykori vármegyei hovatarozást jelöli (vö. Kiss 1988, 1:171). A település mikrotoponimái között valóban nagyon sok erdőirtásra utaló nevet találunk.

Elkülönülésre utal a *Vicsáp* név, olyan településre, melynek lakói valahonnan elköltöztek, elkülönültek (vö. Kiss 1988, 2:761). Kiss Lajos szerint a *Vicsáp* helynév szláv eredetű, a cseh R. **vyčapiti se* ~ szlk. R. *vyčapiti sa* 'kicsapódik, különválik, elszakad' igének a postverbaléja, s olyan településre utal, melynek lakói valahonnan elköltöztek, elkülönültek. Györffy György *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* Nyitra vármegyei részében (4. köt.) két *Vicsap* települést említ (vö. Györffy 1998, 487, Vicsap 1–2. szócikke). Vicsápapátihoz Nyitravicsáp tartozik, Kisvicsáp nem. A szócikkben a település középkori birtokosait követhetjük végig 1239-től 1326-ig. Apáti település azonban csak egy szerepel a kötetben, de a Lipszky-ada-tokból (*Apáthi [Livina-]*) és az 1926-os helynévtári adatból (*Apátlévna*) kiderül, hogy nem ez a település.

Az 1880-as években *Nyitravicsáp* és *Nyitraapáti* községek *Vicsápapáti* néven egyesültek.

5. A belterületi nevek rendszere

Felvidék helynévanyaga – az államnyelvi hatásokat tükröző hivatalos neveken kívül – legfőképp a belterületi neveket tekintve tér el az anyaországi helymegjelölésektől, ugyanis a kisebb településeken évtizedekig hiányzott a hivatalos utcanév. Zoboralja magyar településeinek belterületi névanyaga egységes képet mutat. Ettől két falu névanyaga tér el – Gerencsér és Alsócsitár –, mivel ezek a települések Nyitrához tartoztak, ezért a hivatalos névadás jellemzői is megfigyelhetők az utcaneveikben. A többi település belterületi névanyagán a természetes utcanévadás jellemzői ismerhetők fel. Zoboralján a községek belterületi részének megnevezésére 280-féle névváltozatot használnak. Ezek többsége közszói lexémákból épül fel, mindössze 34 név tartalmaz személynévi elemet, 25 pedig településnévi elemet. A leggyakoribb *utca* névrészen kívül az ősi, jellegzetes utcanévi utótagokkal is találkozhatunk: *vég*, *szer*, *part*; ezenkívül a szomszédos településre vagy a legtávolabbi dülőbe vezető utnevek jelentősek, illetve a belterülettel határos egykori külterületi határrésznevek falurésznévvé válása kísérelhető figyelemmel. A belterületi nevek jelentős részét, mintegy felét alkotják a kisebb-nagyobb kiterjedésű falurésznevek (134 név = 47,86%): *Újgímes*, *Kertek megett*, *Mogyoróska*. Ezek a nevek a természetes névadás jellegzetességeit mutatják. Közülük a leggazdagabb csoportot alkotják a gazdálkodásra utalók, illetve a helyzetviszonyítók. Nem jellemzők a Magyarországon oly gyakori motiválatlan, csak a pusztaság tiszteletadást kifejező emlékeztető nevek.

A település-, városrészre utaló névrész tízszer fordul elő alapelemként: *Apáti, Jelenecka, Kisbodok, Nagybodok, Nyitraapáti, Újcsitár, Újgimes, Újlédec, Vicsáp* többségében a zoboralji községek településneveivel találkozunk. Az összetételek, szerkezetek előtagja pedig vagy a későbbi beépítésre, vagy a falu központi, ill. távolabbi részére utal. *Klokocsina* névköltöztetéssel keletkezett a nyitrai hasonló elnevezésű városrész nevéből. Ezenkívül huszonnégyeszer utal sajátosságként a hely pontos fekvésére, elhelyezkedésére, irányára. Település vagy az egykori vármegye elnevezését találjuk 16 névben: *Barsi sor, Gesztei-patak, Gesztei út, Gímes-patak, Jelenecka u., Lajosfalva feli út, Lajosfalvi út, Malántai út, Néveri út, Nyitrai sor, Nyitrai út mellett, Nyitrai út alja, Nyitra sor, Nyitra u., Surányi út*. Határrészre utal 11 név: *Babindáli út, Családkai út, Ibricei út, Kurtasori-kút, Poronnai-kútnál, Sólyomhegyi u., Szőlőhegyi u., Szőlő felé, Tarányi-patak, Tűszkői-kút, Tyúkhegy u.*

A *Soproni u.* Gerencséren konvencionális elnevezésű, a hivatalos névadás körébe tartozik. Gerencséren akkor nevezték el hivatalosan az utcákat, amikor Nyitra városrésze lett. Nagyon sok magyar kötődésű nevet választottak az akkori előjárók: magyar híres emberek nevét (*Kossuth, Petőfi, Attila, Dózsa, Ady, Mikszáth, Liszt, Lehár*) és ezen kívül még ezt a magyar városnevet, melyet a hűség városaként tartanak számon a magyarok, vélhetően az identitásukhoz való hűséget kívánták kifejezni az elnevezéssel.

Zoboralján helyzetviszonyítással vagy alakmeghatározással találkozunk 23 fajtajelölő megnevezésben: *Alsó-kertmegi, Cigányház hátánál, Csücskők ~ Csecskék, Falu közepe, Gátalja, Sűrűk alja*; de névutós, illetve ezek melléknevesült alakjaival is találkozunk: *Bánya felé, Erdő mellett, Kertmegi, Két út közüli*; s 13 esetben sajátosságként jelöli a hely viszonyított helyzetét: *Alsó-fundusok, Alsó-kertmegi, Első vető, Felső-kút, Felső-mező, Szélső u.*

Domborzatra utaló adatok csak helymegnevező funkcióban fordulnak elő: 10 név = 3,6%: *Dombika, Dombok, Földesi-domb, Hegyes, Hegyesi, Mátyusok dombja, Óvoda-part, Papdomb, Szentegyház-part, Templom-part* inkább a hegymegi falvakból, illetve Kolon és Pográny községekből származnak, amelyeknek a belterülete is változatos felszínű. A föld minőségére utalók (5 név = 1,8%) szintén csak alaprészként jelennek meg a névanyagban: *Cigánygurnyó, Habany* ('vessző'), *Kövecses, Ragyos, Tűzkő*. Az elnevezésekben inkább a 'silányabb, rosszabb, kevésbé hasznosítható' jelentésű lexémák vesznek részt a névalkotásban.

A nevek között a természetes növényzetre utalók vannak többségben: *Agacsos, Beza* 'bodzás', *Bóros, Csipkés, Hársfa, Heccse* (= heccsedli 'csipkebogyó'), *Kákai, Mogyoróska, Sűrű, Szedres*; 9 esetben bővítményként: *Akácfa u., Akácos u., Berek, Bokor u., Bórosi u., Bükfa u., Dervence-patak 'erdő', Fa u., Káka-kút*. A természetű növények kevésbé játszanak szerepet a belterületen alaprészként: *Káposztás, Kenderes, Kenderesek*. Ugyanezek a növénynevek fordulnak elő sajátosságjelölő funkcióban is: *Káposztásföldek, Káposztáskertek, Kenderes-dűlő, Kenderföld, Kenderföldek, Krumpliföldek*.

A növényvilág szavait nemcsak a természetes névadás használja föl, hanem a hivatalos névadás is előszeretettel alkalmazza az utca jellegzetességét figyelmen kívül hagyva. A növénynevek közül Zoboralján a *bükkfa, fa, cseresznye, krizantém, meggy, rózsa* és *szilva* nevek kerültek hivatalos névadással a névanyagba. Ezek a közszavak motiválatlan bővítményi részként kerültek a névanyagba, ugyanis a funkció nem áll kapcsolatban a denotátummal, pusztán a konvencionális névadás körébe tartoznak.

Mivel a vadállatok élőhelye jobb esetben kívül esik a falu belterületétől, ezért a természetes névadásban ez a csoport nem játszik szerepet. Háziállatokkal kapcsolatos mindössze néhány név: *Kácsa-tó*, *Kacsaúsztató*, *Libalegelő*.

Zoboralján a falurészek legtermékenyebb csoportját alkotják a gazdálkodásra utaló nevek (38 név). Főként a növénytermesztésre használt földterületek, kertek megjelölése játszik szerepet a névalkotásban: *Alsó-fundusok*, *Belsőtelek-pótlás*, *Bitókák* 'kendertörésre használt kisebb földterület', (tájszó Zsérén), *Cigányházi-dűlő*, *Első-vető*, *Nyitványok* 'irtás'; de az állattartás helyneveit is megtalálhatjuk ezek között a belterületi nevek között: *Kis-rét*, *Közös-legelő*, *Libalegelő*. Csak egyetlen névben jelenik meg a kisbirtokos neve kétféle névvariánsban (*Telki-dűlő*, *Teleki-dűlő*), a többi esetben közszoói elemekből épülnek föl a helynevek.

Korra utalnak a következő megnevezések: *Ófalu*, *Öregfalu*, *Öregvas* ('szemételep'), *Régifalu*, *Újfalu*. Közel hasonló előfordulású a hely sajátosságára utaló korjelölés (6 név): *Öreg-meder*, *Öreg pogrányi út*, *Öreg u.*, *Újgimes*, *Újlédec*, *Új u.*

Méretre utaló megnevezések: *Fő u.*, *Kisbodok*, *Kis-mező*, *Kis-patak*, *Kurta sor*, *Nagybodok*, *Nagypatak*, *Nagy-kút*, *Nagy-kútnál*, *Nagy u.*

Más tulajdonságot jelölnek a következő nevek: *Kőkút*, *Másik sor*, *Mély út*, *Országút*, *Potomszeg*, *Zsákutca*.

Népcsoportra utaló egyetlen lexéma alaprészként és bővítményként is egyszer fordul elő Zoboralján: *Cigányok*, *Cigánypart*. A kun népcsoport Gerencséren funkciótlan, hivatalos névadással keletkezett.

Birtoklásra, a területet használókra utalók alaprészként kétszer fordulnak elő: *Apáti*, *Családka* 'ház nép, a kastély körül, cseléd' (Gímes). A név a jelentéshasadás előtti állapotban rögzült tulajdonnévként.

Személynévből alakultak a hely megnevezésére: *Belica*, *Felső-Mika* (Kolon); megkülönböztetőként helytörténeti vonatkozású személyek, birtokosok (17 név): *Arany A. László tér*, *Babafésű*, *Bajzik-kert*, *Belica*, *Bottyán sora*, *Brath kútja*, *Brath sora*, *Földesi-domb*, *Jancsi-patak*, *Jókel házánál*, *Jókel-kert*, *Mátyusok dombja*, *Pintyi-part*, *Sándorok kútja*, *Sándorok sora*, *Sedák-kert*, *Teleki-dűlő*. Szentek: *Gáborka u.*, *Mária u.*, *Szent Vendel-kert*. Történelmi alakok: *Attila u.*, *Dózsa u.*, *Kossuth u.*, *Massányi u.* Írók, költők: *Ady u.*, *Fábry u.*, *Jókai u.*, *Mikszáth u.*, *Petőfi u.* Zeneszerzők: *Kodály u.*, *Lehár u.*, *Liszt u.* A történelmi alakok, illetve művészek nevét tartalmazó emlékeztető funkciójú névrészek, nem állnak kapcsolatban a denotátummal, a hivatalos névadás részei Zoboralján. Ennek okait már megemlítettem Gerencsér hivatalos utcaelnevezéseiben.

A tájegységben igen gyakori névadási forma, hogy az építmény válik a közelében lévő területnek is névadójává (20 név): *Cinterem*, *Dögtér*, *Futballpálya felé*, *Iskola mögött*, *Kerekhídnál*, *Keresztfai*, *Képnél*, *Kocsma tája*, *Malomnál*, *Pap kútjánál*, *Vasútnál*. Alaprészként húszszor fordul elő a belterületi névanyagban. Ezek a nevek is valójában az utca nevek vagy utcarészek szinonimái. Az emberi alkotásra utaló építménynevek bővítményként is igen gyakoriak (29 név): *Dubkút*, *Híd u.*, *Iskolai árok*, *JRD u.*, *Kápolna u.*, *Óvoda-part*, *Plébánia sora*, *Templom út*. Emberi tulajdonságra utaló: *Kapzsi u*; foglalkozásra, tevékenységre utalók: *Fazekasok mezeje*, *Fecskendőtér*, *Kertész kert*, *Pásztor út*, *Sport u.*; birtoklásra, illetményre utalók: *Apáti u.*, *Bakterkert*, *Érseki út*, *Érseki u.*, *Jegyzői-birtok*, *Községi-kút*, *Mester-part*, *Papdomb*, *Pap útja*, *Pásztor kert*, *Püspökszer*, *Szentegyház-part*, *Úrbéri-legelő*, *Zsellérföldek*.

Ismeretlen motivációjú helynevek (4 név = 1,4%). *Babafésű*: a név előtagja föltehetően személynévi eredetű. A *Baba* helynevet Nyitra környékén már Szent István idejében ismerték (vö. CDES 1:63). Utótagja a Nyitra-vidékről is adatolt *fésű* (físő) tájszó, mellyel a hosszú hajjú férfiak közepén a hajukat összefogták. *Pettyin*, *Szugla* talán a köznyelvi *zug* szó változata 'keskeny, szűk utcácska' Bédén (TESZ 3:1200).

Zoboralján 15 településre vonatkoztatva meglehetősen kevés az utcanév jellegű nevek száma (102 név = 36,4%), de ennek oka a természetes névadással keletkezett útnevek ismétlődése, illetve az igen magas számú falurésznevek, amelyek valójában utcanevékként funkcionálnak.

Az *utak* többsége (10 név) irányjelölő, a közeli határrész, illetve szomszédos települések felé vezet: *Családkai út*, *Érseki út*, *Ibricei út*, *Kaskúti út*, *Koloni út*, *Surányi út*, *Temetői út*.

Az *utca* névrészt tartalmazó nevek (53 név = 18,9%) főként a városi hivatalos névadás eredményeként jöttek létre, mivel Gerencsér korábban 20 évig, Alsócsitár a legutóbbi évekig Nyitrához tartozott. A hivatalos névadás szerencsésebb esetét kísérhetjük nyomon, ugyanis névbokrosításokkal találkozunk. Főként növénynévi, illetve a magyar kultúrkörhöz tartozó legismertebb személynevek váltak névalkotó tényezővé: *Ady u.*, *Akácfa u.*, *Attila u.*, *Bokor u.*, *Bórosi u.*, *Bükfa u.*, *Cseresznye u.*, *Dózsa u.*, *Erdőalatti u.*, *Érseki u.*, *Fábry u.*, *Petőfi u.*

A települések építészeti elrendezésére utal a *sor* megnevezés Zoboralján (8 név = 2,9%): *Barsi sor*, *Kurta sor*, *Másik sor*, *Nyitrai sor*, *Nyitra sor*, *Plébánia sora*, *Sándorok sora*, *Templom sora*.

A *terek* helymegjelölése közül (4 név = 1,4%): *Arany A. László tér*, *Fecskendőtér*, *Templom tér*, *Vásártér* Zoboralján csak egy emlékeztető szándékú, de ez az eset sem funkciótlan, mivel a község szülőttére, a nyelvésztudásra emlékeztet.

Egy-egy *köz*, *szér*, *szeg* utótagú névvel is találkozunk: *Víz köz*, *Püspökszer*, *Potomszeg*. A *szér* szó jelentése 'sor, házsor, falurész', a vidéken nem mutatható ki különbség a 'falurész', illetve az 'utca' jelentések között. A *szeg* 'szeglet, falurész' jelentésű, a *Potomszeg* előtagja az értéktelenségére utal. A *Cigánypart*, *Mesterpart*, *Óvodapart*, *Pintyi-part* nevek utcanévi funkciót töltenek be, ugyanakkor a domborzi jellemzőkre is utalnak 'domboldal' jelentésűek, nem pedig 'vízpart'.

A bővítményi részek vizsgálatakor szembevető Zoboralján a természeti környezetből származó (51,2%) és a műveltségi kategóriába tartozó (48,8%) megkülönböztető elemek egyensúlya. Más, anyaországi területeken ez az arány a műveltségi nevek jelentős többségét mutatja. Ha a közsői-tulajdonnévi arányokat vizsgáljuk a tájegységeken belül, akkor a belterületi nevekben 50 esetben találunk tulajdonnévi (személynévi és településnévi) elemet, ami az összes belterületi helynévhez viszonyítva mindössze 17,8%, csak közszei elemekből a belterületi nevek 82,2%-a épül fel. Ez az arány a magyarországi adatokhoz viszonyítva a külterületi határrészekre jellemző (vö. J. Soltész 1979, 83). Felvidék helynévkincsét tehát addig kell összegyűjteni, míg nem indul meg a falvakban is a hivatalos névadás, amely eltüntetheti a ma még élő népi neveket.

6. A vízrajzi nevek rendszere

A folyó-, állóvizek és ezek részeinek, illetve a források, kutak aprarész megnevezése nem differenciálódik, csak nagyon kevés lexémát használnak föl ezek megjelölé-

sére. A *patak* puszta földrajzi köznévként két település (Lédec és Kolon) nevei között vált tulajdonnévvé, egy esetben, Menyhén a közszó többes számú alakja rögzült helynévként. Egyrészes névként, illetve kétrészes név alaptagjaként 23 névváltozatot hozott létre: *Bartoskúti-patak*, *Bocega-patak*, *Bodoki-patak*, *Csitári-patak*, *Dervence-patak*, *Gerencséri-patak*, *Gesztei-patak*, *Gímes-patak*, *Hosszúki-patak*, *Huntai-patak*, *Hunták-patak*, *Ibricei-patak*, *Jancsi-patak*, *Lázaki-patak*, *Majori-patak*, *Nagy-patak*, *Öreg-meder*, *Patak*, *Patakok*, *Polócsáni-patak*, *Réti-patak*, *Szalakuszi-patak*, *Száraz-patak*, *Tarányi-patak*. A víz mesterséges elvezetésére egyetlen földrajzi köznévként vált tulajdonnévvé: *Kanális*.

A folyóvizek között egyrészes tulajdonnévi elemeket is találunk: *Bocega*, *Derece*, *Dobrotka*, *Hunta*, *Hunták*, *Kadany*, **Zseberén*. A legutolsó név Pesty anyagából származik, ma már nem ismerik.

Az állóvizek földrajzi köznevei közül csak a tó, illetve ennek összetételi változatait találjuk. A tó földrajzi köznévként kilencszer fordul elő a névanyagban összetételi utótagként. Névrészként három helynevet alkot: *Kis-tó*, *Nagy-tó*, *Új-tó*. A köznévként két település (Alsócsitár és Gímes) névanyagában vált önállóan tulajdonnévvé: *Tó*, egy településen (Vicsápapáti) ragos alakban rögzült: *Tóba*. Az *Alsó-Kacsástó*, *Felső-Kacsástó*, *Kacsástó~Kacsató* alakokban az összetett köznévként vált tulajdonnévvé. A *Kacsástó* szinonimájaként az objektum elnevezésére a *Kacsauztató* köznévként is tulajdonnevesült.

A víz természetes feltörésére utaló *forrás* csak hatszor fordul elő Zoboralján. Háromszor (Alsócsitár és Zsére névanyagában) válik a közszóból önálló formában tulajdonnévvé: *Forrás*. Háromszor pedig a zsérei anyagban földrajzi köznévként szerepel: *Alsó-latkai-forrás*, *Büdöskúti-forrás*, *Kőkúti-forrás*. A két településen tehát lexikálisan megkülönböztetik a földből feltörő vizet és a vízvételi helyként alkalmas kutat. A többi település névanyagában ilyen lexikai differenciálódással nem találkozunk.

A víz menti területek csoportja már sokkal változatosabb képet mutat, a nevek több mint 40%-a tartozik ide. Az általános közszó jelentésű földrajzi közneveken kívül számos tájszót találunk.

A vízzel kapcsolatba hozható, helynevekben fellelhető tájszók.

A víz forrására használt tájszavak: A *séd* 'forrás, patak' az egykori forrás helyét őrizheti Geszte és Kolon határában: *Síd*, *Sígyi-fődek*, *Sígyi-rétek*.

A mélyebben fekvő, vizenyős helyekre használt tájszavak: A *bara* 'mélyebben fekvő területeken megmaradt posványos víz', melyet az ÚMTSz. eddig csak a Délvidékről adatolt Bács-Bodrog vármegye területéről. Vicsápapátiban pedig hasonló helyzetű helynév található *Barakapás* alakban. A *cseter* 'lucskok, sár, nedvesség' tájszót azonban már Alsócsitárból, Nyitragesztéről és Pogrányból adatolja az ÚMTSz. De Vicsápapáti helynevei között található *Csetertek* jelentését nem ismerték, s a pogrányi *Csőtörtöki kút* helynevet is inkább a csütörtök szóval azonosították. A *derék* tájszó több jelentésben is fennmaradt a helynevekben, attól függően, hogy vízmegi vagy hegyaljai falu névkincsében található. Vicsápapátiban a *Dérik* a folyómeder melletti vizenyős területet azonosítja, míg a hegyaljai Zsérén az országút melletti területet, Pogrányban a földterület közepét jelöli. A *láz* 'mélyen fekvő, gyakran vízjárta terület', általában rétség. A Nyitra folyó mentén fekvő falvakban általános a használata. A *láp* alacsonyan fekvő, esetleg vizenyős helyet jelöl vagy völgyhajla-

tot. Egymástól függetlenül három településen is találkozunk ezzel a helynévvel, de csak a koloni és a gimesi határban él a 'vizenyős' jelentésben, a hegymegi Menyhe településen inkább 'vízfolyás' jelentésű vízvölgy. A *lázak* eddigi jelentései között nem szerepelt a mélyen fekvő vizenyős terület jelentése, mégis Alsócsitár helynevei között ugyanarra a területre két elnevezés is él: *Lázak*, *Lágy-rítek*, melynek motivációja a süppedős, lágy, vizenyős talaja. Az elhomályosult *hany-* tő 'mocsaras, lápos, ingoványos terület' és az *aszó* 'kiszáradt vízmenti rét' összetételével alakult a Geszte és Alsóbodok határában található *Haniszó* dülönév. További előfordulás: *Alsó-Haniszó*, *Felső-Haniszó*. Lédec határából való az a helynév, melyet vizenyős területre használtak: *Tökinye* ~ *Tökinyék*. Ez a rész annyira mocsaras volt, hogy nem is kaszálták. Ezek a megnevezések azonban az Inczeffi által használatos névkövi fogalomkörébe tartoznak, ugyanis már az idősebb adatközlők sem használják ezeket a tájszavakat, csak a helynevekben élnek. A víz csörgedező hangjának jelentése rejlik a koloni határban található *csergető* tájszóban.

Vízmenti növényzetre utal: *berek* 'vizenyős, ingoványos, sással benőtt lapály' jelentésben él a Nyitra-vidéki népdalokban (*Nagy-berek*), a *síkár* 'olyan növényfajta, amelynek gyökeréből sűrűlókefét készítenek' (*Síkárok* ~ *Singáros*), illetve a *Lázokbani-gyepesek*. Közsői elnevezések: *Sások*, *Mocsár-rét*, *Nádas*, *Nádas*, *Napkeleti-nádas*.

7. A határnevek rendszere

Zoboralja helyneveit vizsgálva szembetűnő, hogy nagyrészt közsői eredetű névvel, névrészekkel, valamint élő, kiveszőben lévő, illetve kihalt tájszavakkal találkozunk. Elvéve jelennek meg a névanyagban tulajdonosra utaló megnevezések. Ez a jelenség az előző évszázadok birtokviszonyaiból következik. A domborzati nevek a tájegyesség jellegéből adódóan eléggé differenciáltak, néhány régióra jellemző tájszót és regionális átvételt is tartalmaznak (vö. N. Császi 2002, 201–206.)

Mivel kis települések tartoznak a vizsgált területhez, még a tagoltabb felszínű vidéken is kevésbé megterhelt a *hegy* földrajzi köznévi. Ugyanis a hegyek kiterjedése olyan nagy, hogy rendszerint a másik településre is átnyúlik. Sokkal gyakoribb viszont a hegyoldal elnevezése.

A kiemelkedésre használt tájszók közt a *mál* szónak kétféle jelentését is megfigyelhetjük. Nemcsak a lassan kiveszőben lévő, de ezen a vidéken még élő 'hegyoldal' jelentését, de szinte minden esetben az ehhez kapcsolódó 'rossz minőségű agyagos föld' jelentést is: Pogrányból *Málhegy*, Gesztéről *Málak*, Kolonból *Málok*.

A *lázak* tájszó egyik jelentése a vidéken a 'magasabban fekvő kaszáló terület', s ilyen jelentésben főként önálló szóként, nem összetételi tagként jelenik meg a helynevekben: *Lázak* (Geszte, Alsócsitár), *Láziki* (Béd). Előfordul összetételi utótagként is, de ebben az esetben 'házhely, telek' jelentésben Nyitraegerszegen a *Bog-mai-láz* névben a parcellákat nevezték így, vagy mélyebben fekvő vizenyős területen *Kender-láz* (Pográny), *Tó-láz* (Vicsápapáti).

A *part* szónak csak a 'magasabban fekvő terület' jelentése él ezen a vidéken. Ezt a megnevezést mind a kisebb kiemelkedésekre *Templom-part* (Lédec), *Szentegyház-part* (Kolon), *Mocsár-part* (Gímes), mind a nagyobbakra használják, jelentésárnyalati különbséggel. *Parti*: Gesztén 'magasabban fekvő terület', Pogrányban 'medrek domboldal'. Menyhén *Partok* 'domboldal'. Többrészes névben főként utótag-

ként szerepel: *Csiva-part* (Menyhe), *Somos-part* (Gerencsér), *Köves-part*, *Zódes-part*, *Pecke-part* (Zsére), *Kurdoki-part* (Pográny), *Egri-part* (Alsóbodok), *Mező-partok* (Alsócsitár). De viszonyfogalmak is kapcsolódnak a tőhöz, erre Gesztén találunk adatokat: *Part feje* (agacsos), *Part alla* (szőlő).

Pilis elnevezésű hegy több település határában is található, Szalakuszon, Zsérén, Gímesen. A név magyarázata a TESz. szerint kiemelkedő terület neve, ezt egészíti ki a FNESz. 'kopasz hegytető' jelentése. Az eredeti közsői jelentést tehát több helynévben is megtalálhatjuk. A *dub* 'méhkas' jelentésű tájszó alaki hasonlóság miatt metaforikus névátvitelként jelentkezik Alsóbodokon a dombos térszínformájú *Dubos* helynévben. Az adatközlők népetimológias magyarázattal („*a Dubos olyan dombos*”) értelmezik. Elképzelhető az is, hogy a szomszédos szlovák település, Babindál névanyagával van kapcsolatban, onnan átvett helynévről van szó, s egykori tölgyerdőre utal: szlk. *dub* + m. -s képző. Semmiképpen nem lehet azonban bodoki szlovákos elnevezés, mivel a település névanyagára egyáltalán nem jellemző a szláv közsók átvétele a helynevekben.

A hullámos felszínű terület megnevezésére a *csicsó* 'csúcsos, dudoros felület' tájszavát találjuk Alsóbodok, Alsócsitár és Zsére területéről. A határrészneveken belül jelentős részt képviselnek a természeti környezet leírásához tartozó helyzetviszonyító, alakmeghatározó, méretjelölő, természetes növényzetre és állatvilágra utaló nevek, együttesen a határnevek több mint egynegyede tartozik ide, majdnem annyi, mint a gazdálkodási és birtoklástörténeti nevek.

A talajminőségre utaló határnevek közt is számos tájszót megfigyelhetünk. A *csicsó* tájszó a korábbi műveletlen parlagterület neveként 'a cserepes, rossz minőségű föld' jelentésben is megtalálható *Csicsó* Geszte és Alsócsitár helynevei között, egymástól függetlenül, ugyanis nem szomszédos területek. A *mál* tájszót ezen a vidéken nemcsak déli domboldalként értelmezik, hanem kopár, erdős részen 'rossz minőségű agyagos föld' jelentése is ismert: *Málok*, *Málak*, *Málhegy*. Alsóbodok határában a rossz minőségű agyagos földre a *Ragyos* helynevet alkották, mely szintén tájszó ebben a régióban. A humuszosabb, sötétebb árnyalatú földnek pedig *Barnád* a neve. Pográny határában a szláv eredetű *porong* 'apró kavics, homok' jelentéssel lehet az alapja a *Poronna* dülónévnek. A 'házépítéshez előkészített tapasztósár' értelmű *gyúrott* jelzőre emlékeztethet a *Gyúrotti* helynév. A *fövény* 'apró szemcsés föld' is több falu határrészében megtalálható: *Fövényes* (Menyhe), *Fövények* (Vicsáp), *Fövény árok* (Pográny). A rossz minőségű, köves talaj általános megjelölésére használták a *kövecses* alaki tájszót: *Kövecses* (Geszte), *Köves-part* (Zsére), *Kövessek* (Pográny), *Kövecses-part* (Gímes), *Kövecses-pallag* (Alsócsitár).

A természetes növényzetre utaló tájszók is bekerültek földrajzi köznévként a helynevekbe. A *galag* tájszót az ÚMTSz. is a Vicsápapátiból mára már kivált Lajosfaluból adatozza. Vicsáp helynevei között található a hajdan galagonyában gazdag területet a *Galagos* dülónévben. A vidéken ez az egyetlen előfordulás. A gerencséri *Rakottyás* névben pedig a *rekettyés* ~ *rakottyás* 'füzes, cserjés terület' jelentésű tájszót találhatjuk, a hangrendi átcsapással kialakult két változat közül itt a mély hangrendű található meg. A *haraszt* szónak nem az elszáradt avar jelentése él a vidéken, hanem a 'sarjadzó tölgyerdő, bozót' értelme, amelyből kasokat fontak. Erre utalnak a pogrányi *Kosár-haraszt*, *Kasár-haraszt-erdő*, *Haraszt-erdő*, *Harasztkák*, a menyhei *Bábharaszt*, s ennek elhomályosult, csonkult alakváltozata *Bábaraszt*. A zizegő avar

hangzására Béd helynevei között a *Cserge* nevet találjuk 'haraszt' jelentésben. A *sűrű* – eredeti jelentése 'erdő' – is megtalálható Pográny névkincsében: *Sűrűki*. Gesztén a *Gurdal* dülönévben a *gurdaly* 'vastag, erős szárú kórós gaz' maradt fenn. Természetesen a megművelt területen ma már nem található meg ez a gyomnövény. A pogrányi *Godom* helynévben a palóc területről (Putnok környékéről) adatolt *godona* 'egres' tájszót fedezhetjük fel. A koloni *Barátyi* dülönév esetleg kapcsolatba hozható az ÚMTSz.-ben szintén palóc területről származó *barát* 'szilvafajta' tájszóval. A *bórfá* 'fenyőfajta' igen elterjedt fafajta ezen a vidéken, de csak egyetlen helynév őrzi Kolonból: *Bóros*. Számtalan szabadtéri kulturális rendezvényt szerveznek itt, ezért az egész vidéken ismerik ezt a helyet. Fafajta megnevezésével keletkezett a zsérei határban a *Gyártványos* helynév, amely a 'gyertyános' jelentésű terület megnevezése. Szalakusz határában találjuk a *habany* 'vessző' jelentésű tájszót, amelyet az ÚMTSz. *habanykert* 'vesszőkerítés' Barslédecről is adatolt.

A Gímes határában található *Csóványost* (*csóvány* 'csalán') vadállatok számára telepítették, mert tavasszal ez nőtt ki legelőszőr táplálékot adva a vadállatoknak.

A termesztett növények tájszavai kevésbé fordulnak elő a helynévalkotásban, néhánnyal azonban találkozunk. A *cícer* a *csicseriborsó* rövidült megnevezése a Zobor vidékén, erre az ÚMTSz.-ben is találunk adatokat Kolonból, s a falu dülönvevei között ugyancsak megtaláljuk, továbbá a hegymegi falvak közül Menyhe névkincsében is: *Cícer*. A gerencséri bortermesztésre utal a *Söprős* ~ *Söprűs* helynév. Ettől délre található a *Bábāngyik*, s a két név egymás melletti előfordulása nem lehet véletlen. A *bábán* Nyugat-Magyarországon, Körmend vidékén a borsajtó alsó sarka, Pákán pedig a szőlőprés törkölyre nehezedő része. A *-gyik* végződés pedig más, inkább szlovák helynévhez kötődik, megtalálható Egerszegen a *Szurgyik* 'betonkockás gyalogút a templomhoz' helynévben. Mindkét gerencséri dülönév a szőlőfeldolgozáshoz kapcsolódik, azt örökíti meg.

Egyéb tájszókat is találhatunk a határnevek között. A Menyhe határában található *Csiva-part* nevében a *csivaj* 'zsvaj' jelentésű tájszót fedezhetjük fel, melyet a két szomszédos településről, Gerencserről és Lajosfaluból adatol a tájszótár. A területen rengeteg madár élt, hangjuktól volt hangos a környék. A palóc *sinkózik* 'csúszkál' jelentésű ige rövidült alakját találjuk meg a gerencséri *Sinkó* helynévben. Ezt a meredek részt főleg télen nem lehetett csúszkálás nélkül megközelíteni. A *Petreces* név Egerszegen a művelési ágra utal, a *petrencés* 'szénaszáritásra használt terület' alakváltozata.

Zoboralja helynevei között számos szlovák eredetű névvel is találkozunk. A nevekben használatos szlovakizmusok kettős irányúak lehetnek. Egyrészt már a századfordulótól kezdődően érezhető az egyre erősödő elszlovákosodási folyamat, vagyis egyre több szlovák szót használnak a magyarok a nyelvükben, s ezek a névanyagot sem kerülik el. Másrészt tekinthetjük ezt a hosszú együttélés miatt kettős névadási folyamatnak is Kniezsa alapján. Alapvetően két réteget különíthetünk el a nevekben.

Az egyikbe tartoznak azok a nevek, amelyek szlovák közsői jelentése elhomályosult, a hangalak is megváltozott, a magyar nyelvhasználók körében a szlovák szó torzult alakja jött létre. Teljesen beépült a magyar névkincsbe, akár magyar dialektológiai jellemzők is megfigyelhetők az említésekor, már maga a névhasználó sem tudja, hogy szlovák szó.

Béd településről a következő szlovák eredetű neveket figyelhetjük meg: a *Dutka*, korábban erdős terület, a szlk. *dutý* 'odvas' jelentésű közsőből alakult. A *Kósa* er-

dős terület a szlk. *košatý* 'terebélyes, szétágazó' szóból származik, a *Szurgyinka* a szlk. *súd* 'pereskedés' tőből alakult, (a *Földes urak birtoka* és a *II. Oszta*s helynevek között fekszik). A *Hórka* név a szomszédos Menyhe területén is előfordul *Huorka* alakban. Ez is feltehetően közszói eredetű lehet, mert egytagú névként mindkét faluban identifikál, s fekvésük, elhelyezkedésük is hasonló: közvetlenül a beltelkek mellett található, a cserfás közelében, szlk. *hôrka* 'kis erdő, kis hegy'.

Menyhei szlovák eredetű nevek: *Polócsán*, *Czéczés*, a szlk. *cecok* 'hosszú szilva' *cec-* tövéhez a magyar *-s* 'valamivel ellátott' jelentésű képző kapcsolódott. *Galuzsa* a szlk. *kaluža* 'pocsolya, tócsa, posvány' jelentésű szóból ered, ugyanis vízfolyás, patak mentén található a helynév, a másik oldalon a m. *Sár-rét* elnevezés. *Szutuczka*: a szomszédos zsérei területen is megtalálható a név, az adatközlők erre a környékre lokalizálták a *Dalma*i vár helynevet, ezért az szlk. *sutina* 'rom' főnévből származhat, de az is valószínű, hogy a helynév, amely egy hosszan húzódó völgyet jelöl, s a *Hunta-patak* is itt folyik, a szlk. *sútok* 'összefolyás' közszóból ered.

A hegymegi falvakon kívül Lédec határából mutatható ki olyan szlovák eredetű helynév, amely beépült a település névkincsébe. A *Szkála-erdő* a szlk. *skala* 'szikla, sziklaszirt' közszóból származik. A *Sztrány-erdő* pedig a szlk. *stráň* 'hegyoldal, lejtő' szóból alakult. A *Zakalok* a szlk. *zakaľac'* 'vágási' melléknév rövidült és magyar toldalékkal átalakult változata.

A másik rétegbe tartoznak azok a szlovák nevek, amelyeket a magyar nével párhuzamosan vagy ahelyett használnak (*Ulicska*, *Lúcska*, *Bazsanyica*), s ezek az egyre erőteljesebb asszimiláció során a magyar neveket kiszorítják. Egerszeg területéről: *Vrbni* 'füzes', *Konopnyízka* 'kenderföld', *Kaposznyice* 'Káposztás', *Jednota* 'szövetkezeti üzlet, tejcarnok', *Hlavna* 'főút', *Lajosové határ*, Gesztéről *Domovina-földek*, Kolonból *Alsó-Domovina*, *Főlső-Domovina*, *Domovina út* (ezek a nevek az első világháború után hazatért katonáknak kiosztott földeket jelölik), Lédecről *Horá* (az állomás körüli domb megnevezésére), Alsócsitárból *Vápenica* 'mészégető', illetve egyes középületek *Emenvé* (MNV = Miestny národný výbor 'helyi nemzeti bizottság'), *Jéérdé* 'földműves szövetkezet'. Ezek használata általános minden településen.

7.1. A határnevek lexikális-morfológiai jellemzői

Bővítményi részként 773 lexémát (=100%) használnak föl a 828 kétrészes névben. Ezek többsége, több mint háromnegyede közszó (76,1%), csak 21,9%-a tulajdonnévi (településnévi és személynévi) eredetű.

A helynévtípusok közül a határnevek létrehozásában a képzés a domináns. Ennek az oka, hogy igen produktívak az *-i* és *-s* helynévképzők. Bár a régióban igen gyakran találkozunk hosszabb, akár körülírásos megnevezésekkel, a nyelvhasználó azonban gazdaságosságra törekszik, ezért a dűlők megnevezésekor gyakran hagyja el az alaptagot. Az *-i* helynévképző produktivitását igazolja, hogy még többes számú és ragos névalakokhoz is kapcsolódik. A viszonyszós és viszonyragos szerkezetek igen gyakoriak az élő névhasználatban, nem csak a történeti anyagokban találkozunk velük. A többesjelű és ragos alakok névkövéletté válását bizonyítják az olyan névformák, amelyek eltérnek a grammatikában megszokott morfémaszerkezettől: *Vermeki*, *Harasztoki*, *Bodoknáli*.

8. Az építménynevek rendszere

A névtípus meglehetősen egysíkú a megkülönböztető tagok szempontjából, szerkezetileg pedig még inkább. Ezért csak a jelentéstani csoportosítást végeztem el. Alakilag csak az egy- és kétrészes nevek arányára utalok. Az építmények típusában 211 név található, ezek között ugyanaz a közsői megnevezésű (*Templom, Temető* stb.) többször is előfordul Zoboralján, mivel az adott településeken egy-egy található rendszerint ezekből, így megkülönböztető előtag nélkül is azonosítható.

Az alaprészek között találunk lakóházakat (*Barsi hajlokok, Friedmann-ház, Tanítólakások, Csőszlak, Erdészház*), középületeket (*Alapiskola, Falumúzeum, Község-háza*), temetőket (*Cinterem, Apáti temető*), szolgáltató épületeket (*Földesi-féle kocsmá, Szeszfőzde, Vegyesbolt*), gazdasági célú építmények (*Boldi-malom, Dohányszárító, Mázsaház, Bazsanyica 'fácántelep', Bémajor, Struccfarm*), állomásnevek, hídnevek (*Körtvélyesi híd, Lyukhíd*), kisebb építmények, mint a keresztek (*Alvégi kereszt, Képoszlop*), a kápolnák (*Barlangkápolna, Jánoskai kápolna*), szobrok (*Nepomuki, Urbánka, Vendelke*), a bányák nevei (*Homokbánya, Kőfejtő*), a határvonalak, mezsgyék (*Hármashatár, Hosszú-megye*), illetve egyéb építmények (*Dögtemető, Kapucska, Megfigyelő*).

Az építménynevek között mindössze 71 kétrészes nevet találunk, amely az e névtípusba tartozók (211 név = 100%) 33,6%-a. Ennek az az oka, hogy számos szó szerkezetet nem sorolhatunk a kétrészes nevek közé, hiszen csak a szó szerkezet egésze fejezi ki a helyjelölést (pl.: *Barokk kúria, Egészségügyi központ* stb.). Ezeket a neveket tehát az egyrészes nevek között tárgyaljuk. A különböző építmények elnevezései nem differenciálódnak – de a tájékozódáshoz nem is szükséges –, mivel azokból rendszerint csak egy van a kisközségekben.

A bővítményi részek közül a leggyakoribb megkülönböztető elemként a határrésznevek jelennek meg az építménynevekben (22 név = 31%). Az a természetes elnevezés módja, hogy a különböző építmények, malmok, keresztek arról a dűlőről kapják a nevüket, amelyben fekszenek: *Nyírasori hajlékok, Kőkúti híd, Malántapusztai kápolna*. A második leggyakoribb bővítményként a személynevek találhatók a nevekben (17 név = 23,9%). Ezek a megkülönböztető részek a tulajdonost vagy a készítőt nevezik meg: *Franko-tanya, Pistyir-malom, Tóbi Ferő keresztje, Friedman-ház*. Fontos az építmények tulajdonságának is a megnevezése (12 név = 16,9%): *Kicsiny kocsmá, Nagy híd, Hosszú megye*; közöttük találunk kijelölőket is: *Útmenti kereszt, Főúti képoszlop*. A helyjelölés motiválta azokat a megnevezéseket, amelyekben a bővítményi rész településnév (9 név = 12,7%): *Apáti temető, Vicsápi híd, Malántai kastély*. Ezek a bővítményi részek az egykori önálló településeket nevezik meg, vagyis a mai község területén differenciálódnak. Három esetben (4,2%) szerepel más építmény bővítményi részként: *Majori kereszt, Temetői nagykereszt, Templom melletti kereszt*. Mindhárom esetben a fekvésre utalnak a megkülönböztető tagok. Két-két esetben (2,8%) találunk helyzetviszonyító: *Alsó kocsmá, Felső kocsmá*; korjelölő: *Régi főkereszt, Új főkereszt*; és használóra, állítóira utaló névrész: *Jegyző keresztje, Zsidótemető*. Egy-egy esetben (1,4%) nevezik meg növényvilág, illetve az események fogalmkörébe tartozó lexémákkal a megkülönböztető névrész: *Kaskamegye 'vesszőből alakult mezsgyevonal', Galiba major 'ahol mindig sok bonyodalom, kellemetlenség volt'*.

Ha a névtípuson belül megnézzük a megkülönböztető bővítményi résszel szerkesztett neveket, akkor a legdifferenciáltabbak a keresztek elnevezései. Ebből a helynévfajtából az előforduló 25 egyed közül 19 kétrészes, tehát rendelkezik valamilyen megkülönböztető elemmel. A második a majorok (24 névnek a fele kétrészes), a harmadik a hidak (12 névből 11 kétrészes) elnevezései.

9. Összegzés

Zoboralja névanyaga jelentéstani szempontból igen erősen tagolt: 25 névfajtát különböztethetünk meg ezen a viszonylag kis területen, ebből a belterületen 18-at, víznevek között 16-ot, a határnevek között 19-et.

E tájra jellemzőként megállapítható, hogy a személyneveknek a helynévadásban betöltött szerepe csekély. Mivel Zoboralján nem jellemző a kisbirtok, s a belterületi utcanévadásban sem találkozunk az anyaországban oly jellemző motiválatlan emlékeztető nevekkal, a személynevekkel alkotott helynevek aránylag kis számúak ($175 = 6,5\%$).

Kiemelendőnek tartom a település-, város-, illetve határrésznev kategóriáját ($270 = 10\%$), mivel a névadásban jelentős szerepet tölt be a már meglévő helynevekből történő névalkotási mód.

Ezzel szemben közszói elemek, s bennük élő és kihalt tájszavak vesznek részt nagymértékben a névadásban. Az államnyelv hatása is egyre erőteljesebben kimutatható a névhasználatban.

A vizsgált régióban a leggyakoribbak a gazdálkodás- és birtoklástörténettel kapcsolatos lexémák. Alap- és bővítményi részként együttesen 384-szer fordulnak elő, ami az összes előfordulásnak (2703) mindössze $14,2\%$ -a. A második leggyakoribb névfajták a helyzetviszonyítókhoz tartoznak: 308 előfordulás = $11,4\%$. Zoboralja felszíne igen tagolt, ezt igazolja a domborzati megnevezések viszonylag nagy száma ($224 = 8,3\%$). Nemcsak alaprészként, hanem bővítményként is szerepet kapnak a névteremtésben. Az ötödik leggyakoribb névfajta a természeti növényzetet jelöli meg ($197 = 7,3\%$).

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás a magyar névanyagot számottevően nem csökkentette, mert főként ezeket a neveket fordították le az államnyelvre, a lefordíthatatlanokat pedig szlovák helyesírással közölték a térképeken. A szlovák nyelvi térképadatok bizonyítják, hogy a vidéken korábban még meglévő tájszók kivesztek a magyar nyelvhasználatból, az államnyelvre fordított térképekre szinte változatlan formában átvették (*Salga* ~ *Šalga*, *Kurdok*, *Poronna* ~ *Porona*, *Csetertek* ~ *Četerty*) vagy meglévő szlovák közszóval (*Heréb* ~ *Hrič* 'vargányagomba') azonosították őket. A külterületi megnevezéseknél szembeötlő, hogy a mai gazdálkodás egyáltalán nem jelenik meg a helynevekben, ebből az következik, hogy a magyar nyelvű helynévalkotás nem nevezhető produktívna a Zobor-vidéken.

Felhasznált irodalom

Balogh Lajos 1997. A földrajzi köznevekről. In Kiss Gábor és Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 36–39. p.

152 **N. Császi Ildikó**

- Benkő Loránd 1947. *A Nyárádmente földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 74./
- Benkő Loránd 1996. Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népiségtörténeti kutatásokra. *Névtani Értesítő*, 18. sz. 5–14. p.
- N. Császi Ildikó 1999a. A zoboralji hegymegi falvak történeti helynevei. In *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 1998/99*. Győr, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 186–191. p.
- N. Császi Ildikó 1999b. A zoboralji vízmegei falvak történeti helynevei. *Névtani Értesítő*, 21. sz. 113–116. p.
- N. Császi Ildikó 2001. Nyelvhasználati jellemzők Zoboralja helyneveiben. In Kovátsné dr. Németh Mária (főszerk.): *Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola Évkönyve 2001*. Győr, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, 363–371. p.
- N. Császi Ildikó 2002. Nyelvjárási és államnyelvi hatások Zoboralja helyneveiben. In Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós (szerk.): *IV. Dialektológiai Szimpozion*. Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, 201–206. p.
- N. Császi 2003. Zoboralja településneveinek vizsgálata. *Névtani Értesítő*, 25. sz. 52–57. p.
- Ethey György 1936. *A Zoborvidék múltjából*. Nyitra, 8–10. p.
- Fehér Sándor 1995. *Pográny – Pohranice (1075–1995)*. Pográny, Pográny Község Önkormányzata.
- Fehér Sándor 1997a. *Alsóbodok monográfia*. Alsóbodok, Alsóbodoki Községi Hivatal.
- Fehér Sándor 1997b. *Nyitrageszte monográfia*. Pozsony, AB-ART.
- Fejérpataky László 1892. *Kálmán király oklevelei*. Budapest, MTA.
- Fényes Elek 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- FNESz.: Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fügedi Erik 1938. Nyitra megye betelepülése. *Századok*, 72. évf. 1. rész, 273–319. p. 2. rész, 488–509. p.
- Györffy György 1990. *A magyarság keleti elemei*. Budapest, Gondolat.
- Györffy György 1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. 4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hoffmann István 2000. Földrajzi közneveink szótáráról. In Szabó Géza–Molnár Zoltán (szerk.): *Nép – nyelv – társadalom. Végő József emlékezetére*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola, 63–73. p.
- Inczefi Géza 1966. A névadás ökonómiája a föld megnevezésében. *Magyar Nyelv*, 62. sz. 72–79. p.
- Inczefi Géza 1973. A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. *Magyar Nyelv*, 69. sz. 465–469. p.
- Kálmán Béla 1967. *A nevek világa*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Kázmér Miklós 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 95./
- Kiss Lajos 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány*, 37. évf. 2. sz. 129–135. p.
- Kiss Lajos 1996. A Kárpát-medence régi helynevei. *Magyar Nyelvőr*, 120. évf. 440–450. p.
- Kniezsa István 1949. A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *Magyar Néprajz*, 6. sz. 1–52. p.
- Markó Imre Lehel 1970. *Földrajzi köznevek és földrajzi tulajdonnevek*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 85–89. p. /Nyelvtudományi Értekezések, 70./
- Majtán, Milan 1972. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvestvo rokov*. Bratislava, SAV.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Pesti János 1970. *A földrajzi nevek alkotásának és használatának lélektani tényezői a Bikalárok völgyében*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 99–104. p. /Nyelvtudományi Értekezések, 70./
- Pesty Frigyes 1857. Magyar helynevek. *Magyar Sajtó*, 3. évf. 244. sz.
- Pesty Frigyes 1878. *A helynevek és a történelem*. Budapest. /Értekezések a történelmi tudományok köréből./
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Stanislav, Ján 1948. *Slovenský juh v stredoveku*. 1–2. zv. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská.
- Szabó T. Attila 1988. *Nyelv és település*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- TESz.: Benkő Loránd (főszerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Točík Anton 1968. *Altmagyarische Gräberfelder in der Südslowakei*. Bratislava.
- Török Tamás 2002a. *Zoboralja földrajzi nevei a történelmi térképek tükrében*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Török Tamás 2002b. *Zoboralja helynevei szlovák térképeken*. In Gréczi-Zsoldos Enikő–Kovács Mária (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. /A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai, 1./
- ÚMTSz.: B. Lőrincz Éva (főszerk.) 1979–2002. *Új magyar tájszótár*. 1–4. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vagner József 1896. *Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez*. Nyitra.
- Zsigmond Győző 1991. Az elidegenedett helynévről. *Névtani Értesítő*, 13. sz. 54–57. p.

Forrásrövidítések

- CDES. = *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*. 1–2. zv. Ed. Richard Marsina. Bratislava, 1971–1987.
- DI. = OL. Mohács előtti gyűjtemény. DI. 1 – 105 302.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera Georgii Fejér*. 1–11. Buda, 1829–1844.
- HazaiOkm. = Hazai Okmánytár. *Codex diplomaticus patrius Hungaricus*. 1–8. Győrött, [később] Budapest, 1865–1891.
- Hnt. 1926. = *Magyarország helységnévtára 1926*. Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1926.
- Lipszky = *Repertorium locorum obiectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium Magni item principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna*. Budea, 1808.
- Pesty 1864 = *Pesty Frigyes helységnévtára*. 19. sz. 31. köt. Nyitra vm. I, 390 lev. 69. tek. 1–106., 70. tek. 107–390. Mfilm. Perf. Neg. Pos.
- RDES. = *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae*. 1– zv. Bratislaviae, 1980–.
- VSOS = *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. 1–3. zv. Bratislava, Veda, 1977–1978.
- W. = *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. 1–12. köt. Pest, 1860–1874. (Mon. Hung. Hist. Dipl.)
- ZsigmondOkI. = *Zsigmond kori oklevéltár*. Összeállította Mályusz Elemér. 1. (1387–1399); 2/1. (1400–1406); 2/2. (1407–1410). Budapest, 1951–1958.

ILDIKÓ N. CSÁSZI

THE CHARACTERISTICS OF THE ZOBORALJA PLACE NAMES

The material of names from the point of view of their meaning, is very divided: the author distinguishes 25 name types at a relatively small territory, from this within the inner territory 18, from the names of waters 16, from the names of borders 19.

The author states that for this area it is characteristic that the personal names have very slight role in giving names for places. Since in Zoboralja small estates are not characteristic, and in giving names for streets inside the territory we cannot find unmotivated names that is so characteristic in the mother country, the number of place names created from the names of persons is very little.

N. Császi considers the category of names of territories, cities, and/or border parts very important, since the method of name creation from already existing place names play an important role in name giving.

On the other hand, common word elements and already died out dialect words in them, are present in name giving strongly. Also, the effect of the state language is powerful in name usage.

In the examined region, the most frequent are the lexemas relating economic and ownership history. They are present as basic and additional parts totally 384 times, that means 14, 2 per cent of the total occurrence. The second most frequent name types belong to situation comparisons: 308 occurrence = 11,4%. The surface of Zoboralja is very divided, that is evidenced by the big number of naming of the terrain (224 = 8,3%). In the name creation, they are present not only as basic parts, but also as additions. The fifth most frequent name type indicates natural plants (197 = 7,3%).

The socialistic large-scale economy did not decrease the Hungarian name material in a large extent, since mainly these were translated to the state language, those that could not be translated, were published with Slovak spelling on maps. The Slovak language map data confirm that dialect words that were recently present in the region, disappeared from the Hungarian language usage, they were published in the maps translated to the state language almost in unchanged form (Salga ~ Šalga, Kurdok, Poronna ~ Porona, Csetertek ~ Četerty) or they were identified with Slovak common words (Heréb ~ Hríb